

Anmeldelser

Michael Bregnsbo, Nina Koefoed & Jens Toftgaard Jensen (red.): Mellem religion og oplysning. Sekularisering af 1700-tallets politiske og kulturelle univers. Den Jyske Historiker nr. 105, 2004. 156 s., abonnement for nr. 105-108: 320 kr.

Religionens indvirkning på 1700-tallets politiske og kulturelle miljø er de sidste par år blevet flittigt behandlet både i historieforskningen og uden for det historiefaglige miljø. Den Jyske Historikers temanummer om religion og oplysning i 1700-tallet dukkede i 2004 op i kølvandet på litteraten Thomas Bredsdorffs fremragende værk fra 2003, *Den brogede oplysning*, samt historikeren Morten Petersens ikke mindre fremragende biografi fra samme år om den noget uortodokse samfundsrevser Niels Ditlev Rigels (*Oplysningens gale tid*). Begge forfattere tematiserede som i det her anmeldte nummer af *Den Jyske Historiker* forandringerne i religionsopfattelsen i løbet af 1700-tallet, og hvordan disse forandringer spiller en væsentlig rolle for det politiske og kulturelle miljø.

Den Jyske Historiker nr. 105 består af otte forskellige artikler, hvoraf to er uden for tema og dermed uden relevans for denne anmeldelse. Det indledes af fil.dr. Hanne Sanders, der med sit bidrag om begrebet sekularisering danner basis for de øvrige artikler. Hun gennemgår på saglig vis sekulariseringens historiografi og kronologi og understreger, at 1700-tallet er en væsentlig og overset epoke i forhold til den religiøse moderniseringsudvikling. Sekulariseringen er traditionelt blevet opfattet som en tilbagegang for kirken og religionens indflydelse på samfundet. Det har betydet, at religionen sjældent er medtaget i undersøgelser af sekulariseringen i det 19. og 20. århundrede.

På baggrund af nyere forskning foreslår Hanne Sanders i stedet, at sekulariseringen i højere grad bør betragtes som en forandring i religionens betydning eller mening. På den måde spiller 1700-tallet også en væsentlig rolle for sekulariseringen. I løbet af dette århundrede forandrer religionsopfattelsen sig fra at være synonym med kultur og viden, til at blive forbundet med en mere individualiseret tro. Denne anskuelse er efter Sanders mening mere frugtbar for den historiske forsker. Katastrofer, fejlslagen høst og statens dårlige økonomi bli-

ver ikke længere begivenheder, der officielt er givet af Gud. Menneskets forhold til Gud bliver personligt, og religionen er ikke længere en altomfattende kultur, der indvirker på alle små begivenheder i samfundet. På den måde bliver andre synsvinkler mulige, og politiske og sociale beslutninger kan træffes med andre briller end de religiøse.

Sanders' tese er udgangspunktet for de øvrige bidrag, der viser, hvordan ændringer i religionsopfattelsen i 1700-tallets Danmark-Norge spillede ind på områder som strafferet, sædelighed, natursyn, kirkeret og præsternes opfattelse af de religiøse forandringer. Til disse bidrag har redaktionen fået sammensat en heldig blanding af mere garvede forfattere (Tyge Krogh og Michael Bregnsbo) – som på basis af tidligere forskning bidrager med små krøller til den glimrende forskning vi allerede kender fra deres hånd – og lidt yngre kræfter (Bo Poulsen og Jens Toftgaard Jensen), der hver især bidrager med to interessante indslag om henholdsvis natursynet i 1700-tallet og helligdagsreduktionen i 1770.

Specielt læste jeg med stor fornøjelse og interesse Jens Toftgaard Jensens bidrag om beslutningen om at reducere antallet af helligdage i 1770. Med et stort overblik og et flydende sprog redegør forfatteren for, hvordan datidens politikere og præster i høj grad anvendte økonomiske og moralske frem for religiøse argumenter for at gennemføre reduktionen. Forfatteren viser på overbevisende måde, hvordan helligdagsreduktionen betegner en sekulariseringsproces. Gudsdyrkelsen var blevet mere individuel og antallet af helligdage kunne ikke længere anses for at være bestemmende for den enkeltes gudfrygtighed. Jens Toftgaard Jensen perspektiverer yderligere sin analyse ved at sammenholde udviklingen i den dansk-norske religionsopfattelse med Max Webers teorier om den protestantiske kaldsetiks indflydelse på sekulariseringen; en yderst interessant sammenligning, der giver analysen vægt og får sat dansk-norske forhold ind i et europæisk perspektiv.

Bo Poulsens analyse af forandringen i natursynet fra Renæssancen og ind i 1700-tallet er ikke mindre interessant, men skæmmes desværre ind imellem af et til tider uklart og ikke særlig flydende sprog. Dette til trods giver forfatteren et interessant indblik i det natursyn, der præger biskop Erik Pontoppidans (1698-1764) topografiske skildring af Danmark-Norge; Den

Danske Atlas fra 1763. Bo Poulsen sammenholder på udmærket vis Pontoppidans fysiko-teologiske forståelser med Renæssancens natursyn repræsenteret ved to danske topografer fra 1600-tallet (Arent Berntsen og Peder Claussøn Friis). Pontoppidans rationelle gransken og søgen efter en guddommelig plan med naturen står i modsætning til Renæssancens natursyn, hvor naturens beskaffenhed er styret af det guddommelige og ikke i samme grad et resultat af menneskets handlinger. Det er med andre ord Pontoppidans mere individuelt prægede tro, der gjorde ham i stand til at se på naturens indretning og beskaffenhed, som noget mennesket havde ansvaret for at perfektionere.

Tyge Krogh, Nina Koefoed og Michael Bregnsbo understøtter også ganske glimrende Sanders' forståelse af begrebet sekularisering. Tyge Krog belyser, hvordan de religiøse velsignelser og ritualer ved henrettelser får selvmordskandidater til at begå mord, så de gennem henrettelsens religiøse elementer kommer tættere på frelsen. Det betød, at man måtte fravige den guddommelige pligt til at henrette mordere, og dermed ændre hele afstraffelsesrammen baseret på moralske og ikke-religiøse argumenter. Nina Koefoed viser, hvordan naturretten og sociale overvejelser kom til at erstatte religionen i reguleringen af utroskab og børn født uden for ægteskab. Til sidst viser Michael Bregnsbo, at 1790'ernes kirkekamp ikke betød, at religionen mistede sit fodfæste i Danmark-Norge. Kirkekampen betegnede i stedet en privatisering og individualisering af religionen, der bevirkede at gejstligheden mistede sit åndelige monopol.

Redaktionen har med udgangspunkt i Sanders' sekulariseringsforståelse fået sammensat et temanummer, der på glimrende vis eksemplificerer, hvordan forandringen i religionsopfattelsen i løbet af 1700-tallet får indflydelse på politiske og kulturelle forhold i Danmark-Norge. Indholdet af de enkelte artikler er godt synkroniseret, og selvom sprog og noter godt kunne være redigeret bedre, ændrer det ikke ved, at det her anmeldte nummer af Den Jyske Historiker bidrager væsentligt til forståelsen af den oplysningskultur, der kendetegner 1700-tallets Danmark-Norge.

I forlængelse af de før omtalte værker af Thomas Breddsdorff og Morten Petersen får vi her yderligere indsigt i væsentlige mentalitets-historiske forhold, der i den grad gør os klogere på 1700 tallets politiske og kulturelle miljøer.

Christian Nicolaisen

Vivian Etting, Lone Hvass og Charlotte Boje Andersen: Gurre slot. Kongeborg og sagskat. Sesam 2003, 238 s., 149 kr.

I 2000 udførte Nordsjællands Folkemuseum i samarbejde med Helsingør Bymuseum undersøgelser ved Gurre borgruin i Nordsjælland. Året efter blev Nationalmuseet inddraget tillige med Skov- og Naturstyrelsen. Nu er det ikke fordi Gurre ikke er blevet undersøgt af arkæologer. Hele 12 gange tidligere har man gravet m.m. (s. 205f.), men da mange af undersøgelserne aldrig er blevet publiceret, endsiges fået form af en rapport (der henvises flere gange til lommebogsnottitser som eneste kilde), så har man denne gang villet råde bod på fortidens synder. Værkets ide er at kombinere den nyerhvervede viden med de ganske mange fund, der i tidens løb er havnet i det store Nationalmuseums gemmer, for at levere en samlet fremstilling af Gurre slot og dens spændende sagnhistorie. Også her må indskydes, at mange tidligere gjorde fund er forsvundet fra museerne, fordi sarte genstande ikke er blevet behandlet, som de skulle, så aksiomet om, at enhver arkæologisk udgravning er en ødelæggelse, illustreres til fulde i tilfældet Gurre.

Det er Charlotte Boje Andersen, som prisværdigt åbent forholder sig til disse indre tab i sit glimrende kapitel om fund på slotsområdet gennem tiderne. Kapitlet er bogens vigtigste - af to grunde: for det første, fordi det systematisk samler op på de mange løse fund, som aldrig rigtig har fået opmærksomhed; og for det andet, fordi det klart dokumenterer, at borgen har tilhørt en eksklusiv elite med pragtkakkelovne, kandelabre og glaserede gulvfliser - de sidste er helt berettiget vist på bogens smukt opsatte forside. Fundet af hele tre guldringe, ødselt tabt eller hvad der nu ligger bag, understreger kun dette.

Bogens er opdelt i 10 kapitler af varierende længde. De falder i tre hovedafsnit. To brede indførende, derefter en gennemgang af borgens enkelte anlæg over fem kapitler, for at slutte med det interessante efterliv, som slottet har fået i sagn, viser og kunst. Gennemgangen af dette er nu efter min smag lidt for registrerende og det til trods for at kong Valdemar i en af overleveringerne beskyldes for homoseksuel adfærd. Det er bestemt ikke hverdagskost i middelalderlige kilder. Vivian Etting og Lone Hvass har skrevet hovedparten af disse sider, ofte i et samarbejde for så vidt som flere kapitler har begge signaturer under sig. Kun ved afsnittet om møntproduktionen, som tilsyneladende fandt sted ved slottet i en kort periode under Erik af Pommern, har man fået assistan-

ce af Jørgen Steen Jensen fra Møntsamlingen. Underligt nok figurerer denne hverken på titelbladet, eller i indholdsfortegnelsen, så megen tak er der ikke vist ham for at have skrevet et i øvrigt spændende afsnit. Steen Jensen argumenterer for, at møntudstedelsen fra Gurre har været større end den samtidige i Lund, men da man savner en egentlig undersøgelse af den senmiddelalderlige møntproduktion i Danmark, undlader forfatteren større konklusioner. Sagt i en sidebemærkning må det undre, at selve møntværkstedet aldrig er fundet på Gurre, som jo mildt sagt ikke kan kaldes uundersøgt.

De nye undersøgelser fra 2000-01 har ikke fået et selvstændigt kapitel, men findes indsat i de enkelte kapitler, hvor det er relevant. Dette er afgjort med til at fremme en bredere formidling, der ifølge forordet er bogens mål. De vigtigste resultater synes dels at være fundet af en velbevaret brolagt vej, som for størstedelen findes under den nuværende asfalterede, hvorfor den ikke har kunnet frilægges, dels konstateringen af de markante opfyldninger i området, som er gået forud for 1300-tallets udvidelser under Valdemar Atterdag. Dette er min sammenfatning, for værket forsømmer faktisk at gøre dette tydeligt.

Under et er der for få oplivende momenter i bogen. Værket virker noget tamt og rutinepræget, uden glød og uden ansats til at samle de mange bolde, der er i spil. Naturligvis er forsigtighed en dyd, men vil man formidle bredt, må man også have noget på hjerte og have gjort sig klart, hvordan et anlæg som Gurre skal tolkes. Hvass har gode ansatser til at se de tre kongelige borganlæg Søborg, Gurre og Krogen i sammenhæng, men det bliver ikke fuldt op af overvejelser om eventuelle strategier, som forskellige konger måtte have haft. Forfatterne vil nu engang helst forankre en tolkning i monumentet selv, men så underlægger man sig helt de begrænsninger, som materialet har.

Således er det indtrykket efter endt læsning, at borgens såkaldte forgænger fra o. 1160-1225, måske ikke er helt så gammel, som man tidligere har gjort den til. Det antydes af Etting (s. 72), det understøttes til fulde af Boje Andersens gennemgang af de løse fund, men det opgør med den gamle tolkning, som hører til en ny tolknings etablering, kommer aldrig. Her spænder den folkelige målsætning med værket ben for forfatterne, og det er synd, for hvornår kommer der en ny anledning som denne til at få de overordnede linjer gennemtænkt?

Forfatterne synes at have været i tidsnød. I hvert fald savner man oplagte værker i litteraturlisten. I 1996 kom Henrik Lerdams oversigt over lensmænd på danske slotte fra Valdemar Atterdag til Erik af Pommern. Den findes ikke

anført. Her kan man læse, at Gurre's hovedtil-ligende overgik til Krogen/Kronborg allerede før 1440, og den oplysning havde kunnet spare forfatterne for en del overvejelser om, hvornår det begyndte at gå ned ad bakke for Gurre. Olaf Olsens nye bog om kaperiet i Østersøen er heller ikke at finde nogetsteds. Dertil kommer adskillige fejl i selve litteraturlisten. Nogle af dem kan henføres til, at det er svært at standardisere tre forfatters bibliografi. Ved nogle artikler finder man derfor sideantallet anført, for andre er de helt udeladt. Og i den opdeltede bibliografi, hvor rapporter har sin egen afdeling, er fornavne konsekvent skrevet ud, i den sekundære litteratur er de derimod konsekvent fjernet. Dette system indbyder til fejl med hensyn til fornavne. Anders Nicolaus Ryge skrev i 1765 et berømmet værk om Peder Oxe, men hans initialer er af uransagelige grunde blevet til M.A.R. Folkemindeforskeren Jørn Piø er blevet til I. Piø, og A. Berntsens værk tilbage fra 1656 *Danmarks og Norges frugtbar Herlighed er blevet til Danmarks frugtbare Herlighed*. Jeg skal spare læseren for flere eksempler, herunder eksempler der gælder årstal i henvisninger sammenholdt med litteraturlisten.

Værket kan anbefales alle, der interesserer sig for borge, men man skal ikke nøjes med at læse denne fremstilling.

Lars Bisgaard

Niels Kayser Nielsen: Madkultur – opbrud og tradition. Forlaget Klim, Århus 2003, 203 s., 225 kr.

Niels Kayser Nielsen har i mange år interesseret sig for og skrevet om madkultur, og i bogen med samme titel har han samlet nogle af sine overvejelser over emnet. Den tager udgangspunkt i nogle af de paradokser, der eksisterer i vores forhold til maden, og i de forandringer, der synes at være på vej i vores kost. Derfor undertitlen Opbrud og tradition. Det er et af omdrejningspunkterne, at der er opbrud på en række punkter i madkulturen: det er velkendt, at danskerne siden 1960'erne har opgivet deres traditionelle køkken til fordel for eksotiske og udenlandske råvarer og retter, men det er lige så velkendt, at der sker en domesticering af det eksotiske (jfr. pizzaernes ejendommelige skæbne i Danmark osv.). Der er også et paradoks i, at vi i supermarkederne stilles overfor en mængde valg, men at disse samtidig gør valgfriheden mindre – i kraft af råvarernes færdigpakthed bliver måltidet til en pakkeløsning. Og i, at vi

spiser flere og flere færdigvarer, samtidig med, at der er en ny interesse for madens kvalitet og ikke mindst autencitet. Vi søger stadig at samle familien til måltiderne, men spisemønstret præges også af konstant småspiseri. I bogen tager Niels Kayser Nielsen disse og en række andre vedkommende og vigtige temaer op til tankevækkende, letlæst og ofte ganske underholdende behandling.

Gennemgående i bogen er synspunktet, at mad ikke blot er fysiologisk ernæring, selvom det netop også er det (og dens problematiske karakter som sådan tydeligt træder frem i forbindelse med f.eks. spiseforstyrrelse og fedme), men også udtrykker, manifester og skaber identitet og fællesskaber – ikke for ingenting er det fælles måltid selve sindbilledet på fællesskabet. Det viser sig f.eks. i forbindelse med egnsretter og regional identitet eller sammenknytningen af kost og nation – således f.eks. med retten rødgrød med fløde, som ikke alene er vanskelig at udtale for udlændinge, men også er en rød-hvid arv fra andelstidens centrifugeteknologi. Men maden samler ikke kun, men skiller også; som distinktionsmiddel markerer den forskelle til andre (klasser, køn osv.), som når sydeuropæiske og oversøiske retter i efterkrigstiden til staidighed ved weekendens gæstebud for vennerne har måttet skiftes ud med andre, mere eksotiske, for at man kunne blive ved med at være med på noderne.

Bogen bevæger sig gennem en række, ikke altid sammenhængende, temaer, idet den lægger ud med ernæringsproblematikker (bl.a. spiseforstyrrelse og sundhedsoplysning) over de mere løsbrevne, bl.a. om jagtens og kødets forskellige betydningslag og kartofflens udbredelseshistorie i Danmark, til bogens anden del, som forsøger at give et bud på madens stedlige eller geografiske dimensioner: kosten i familien, i lokalsamfundet, i nationen og i en globaliseret (eller snarere globaliseret) verden.

Madkultur bygger på en mængde litteratur på området, og det er denne, der sammen med nogle almindelige iagttagelser om danskernes konsumtion, føde og hverdagsliv, danner baggrund for bogen. Det betyder, at en af dens værdier ligger i introduktionen til og overblikket over denne litteratur, men også at den har en nærmest causerende karakter. De mange spredte iagttagelser, som ikke yderligere underbygges, får som i andre af den slags 'samtdiagnoser' kun gyldighed i det omfang, de kan vække genkendelse hos læseren. De gør også, at der let indsniger sig selvmodsigelser (som når det pointeres, at danskerne i stigende grad spiser i ensomhed (bl.a. s.118), men også at det er en myte, at familiemåltidet er ved at forsvinde (bl.a. s. 126). Det giver desuden en tendens til at

se danskerne som en homogen befolkning. Kun i kapitlet om kartofflens introduktion i Danmark anvendes der mere systematisk kilder til undersøgelsen – som i øvrigt meget spændende tildeler de reformerte i Fredericia en hovedrolle i udbredelsen af denne nyttige knold.

Den meget omfattende litteraturbrug giver også bogen en tendens til at lade sig føre i retning af disse forfattere til kyndige og veloplagte diskussioner af den eksisterende litteratur, men med det som følge, at afsnittenes pointer ikke altid står så klare for læseren. Bedst fungerer således afsnittene '*Da kartofflen kom til Danmark*', '*Mad og oplysning*' og den veloplagte '*Maden og nationen*', hvori fokuset er klart og velafgrænset. Bogens karakter betyder også, at den afsluttende – og givetvis – nyttige forskningsoversigt, ikke stilistisk eller tematisk adskiller sig meget fra de øvrige kapitler. Dette vil dog ikke rykke ved, at bogen vækker til eftertanke om et i høj grad aktuelt og påtrængende emne.

Signe Mellemegaard

Henrik Vensild: Bondegårde i Skast Herred 1636-1760 - deres byggemåde og indretning. Landbohistorisk Selskab, Historisk Samfund for Ribe Amt, 2004, 196 s., 248 kr.

Henrik Vensilds bog om bondegårde i Skast Herred er en revideret udgave af forfatterens speciale i Europæisk Etnologi fra 1972. Forfatteren udtrykker i bogens indledning forståelig glæde ved, at det endelig er lykkedes at få afhandlingen udgivet gennem Landbohistorisk Selskab og Historisk Samfund for Ribe Amt i fællesskab.

Bogens emne er bønderbygningernes udvikling i perioden 1636-1760, og ligger derfor fint i forlængelse af den etnologiske tradition. Til forskel for ældre bondegårdsforskning tager Henrik Vensild imidlertid ikke udgangspunkt i bevarede bygninger eller arkæologiske spor, men derimod i arkivalier i form af især tingbøger. Tingbogsmaterialet har også fastsat flere af undersøgelsens grænser. Det gælder både det geografiske område, som omfatter Skast Herred, der er egnen omkring det nuværende Esbjerg, men også det tidsmæssige udgangspunkt 1636. Den øvre tidsgrænse er sat ved 1760, da dette tidspunkt markerer de grundmurede gårdes fremvækst, som efter forfatterens mening er et nyt kapitel i gårdenes udvikling. Af øvrigt materiale anvendes skifteprotokoller, skøde- og pantebøger, matrikler,

præsteindberetninger og forskelligt materiale angående kronens ryttergods.

Bogen består af en indledning efterfulgt af fire hovedafsnit samt en afslutning og sammenfatning. I det første hovedafsnit undersøges gårdenes størrelse og hvordan bygninger var placeret i forhold til hinanden. Andet hovedafsnit indeholder en gennemgang af bygningernes byggemåde, mens udviklingen af stuelængernes indretning analyseres i det tredje. I det fjerde og sidste hovedafsnit gives en række eksempler på enkelte gårdes udvikling.

Indledningsafsnittet beskriver undersøgelsens rammer. Det indeholder en beskrivelse af naturforholdene, den danmarkshistoriske baggrund i perioden samt problemformulering og metode. De spørgsmål Henrik Vensild ønsker at belyse angående gårdenes bygninger i undersøgelsesperioden er blandt andet, om bygningerne var bedre eller dårligere i tiden før 1660, hvor forholdene var præget af en agrar krise, end de var i slutningen af 1700-tallet, som ofte er blevet karakteriseret som højdepunktet i gårdenes bygningsmæssige udvikling. Derudover ønsker forfatteren at undersøge gårdbygningernes indbyrdes placering og gårdtyper – herunder især hvordan gårde med flere brugere egentlig tog sig ud. Når det gælder gårdenes konstruktion vil Henrik Vensild undersøge materialevalg og beboelselængens indretning, og han vil særligt fokusere på, om der skete forandringer over tid.

Første hovedafsnit er en beskrivelse af gårdanlæg, længeantal og fagantal. Indledningsvis gives en gennemgang af gårdenes størrelse målt ud fra gårdenes hartkorn og antallet af tønder hartkorn per bruger mm. Herefter sættes hartkorn i forhold til 128 ryttergårdes antal af længer og fag i 1696. Vensild demonstrerer her, at gårdene kunne optræde meget forskelligt. Eksempelvis kunne gårde med et ensartet jordtilliggende godt have et varierende antal længer og fag. Generelt var der imidlertid en sammenhæng mellem antallet af fag, hartkornets størrelse og antallet af længer. Vensild viser også, hvordan antallet af fag for de en- og tolængede gårde holdt sig nogenlunde konstant i perioden 1636-1760, mens antallet af fag for de trelængede gårde gradvist gik tilbage i samme periode. I modsætning hertil oplevede de firlængede gårde et fald i antallet af fag efter 1720, hvilket Henrik Vensild kæder sammen med de generelt dårlige tider og en øget opdeling af de større gårde i 1700-tallet.

Væsentligt i dette hovedafsnit er undersøgelsen af, hvordan gårde med flere brugere kan have taget sig ud i 1600-tallet. Som i flere andre jyske områder var der i 1600-tallets Skast Herred ikke sjældent mere end en bru-

ger på samme gård, og Vensild ønsker derfor at undersøge, hvilken indflydelse dette forhold havde for gårdenes udformning. Var der for eksempel tale om, at brugerne benyttede helt adskilte bygninger, eller indgik gårdens brugere i et bygningsfællesskab? Det sidste skal ikke forstås således, at brugerne var fælles om alle bygninger i en gård, men at de havde brugsretten til bestemte afsnit i en eller flere sammenbyggede længer. Med udgangspunkt i tingbøgerne giver Henrik Vensild en række eksempler på, at brugerne på flerbrugergårde ofte havde selvstændige huse og bygninger spredt mellem hinandens, men også at forskellige brugere kunne have andele i samme bygning. Dette fører til billeder af udviklede gårdkomplekser, som er svære at komme til bunds i. Heldigvis illustreres afsnittet med nogle meget fine tegninger og oversigtsplaner, der er med til at anskueliggøre, hvordan disse gårde kan have set ud.

I andet og tredje hovedafsnit er et centralt omdrejningspunkt for analyserne spørgsmålet om, hvorvidt bønderbygningernes overgang fra at være ejet af fæstebønderne selv til at blive ejet af jordejerne havde indflydelse på gårdenes byggemåde og indretningen af stuehusene. I Skast Herred var det frem til omkring 1660 almindeligt, at bønderne kun fæstede jorden af jordejerne, mens de selv ejede bygningerne. Stigende skatter og misvækst førte på grund af gæld imidlertid til en større afhængighed af jordejerne, der dermed efterhånden kom i besiddelse af bygningerne. I 1701 blev udviklingen forstærket med loven om, at der ved skifte skulle udtages udstyr fra gården til den fortsatte drift.

Afsnittet om byggemåden beskriver i detaljer bygningernes konstruktionsformer og dermed bindingsværkets udformning. Heldigvis ledsages tekstens mange byggetekniske begreber af gode skitser og billeder, der fører læseren godt gennem bindingsværkets konstruktion. Afsnittet er opbygget kronologisk, men der kommer ikke et direkte svar på spørgsmålet om, hvorvidt bygningernes tilstand var dårligere eller bedre i tiden før 1660, end de var omkring 1760. Det skal dog understreges, at forfatteren råder bod på dette i bogens sammenfatning, hvor han konkluderer, at gårdene i 1600-tallet havde været velbyggede, men at træ- og kapitalmangel sidst i århundredet blandt andet førte til, at man i højere grad satte de gamle jordgravede stolper på sten, og at fottømmeret, den bjælke, der lå oven på jorden mellem stolperne, forsvandt for først at komme igen omkring år 1800.

I tredje hovedafsnit underkastes udviklingen af stuelængernes indretning ca. 1660-1760

en grundig undersøgelse. Interessant nok kommer Vensild blandt andet frem til, at antallet af stuehuse, der indeholdt kostald, fordobledes i undersøgelsesperioden og blev mere almindeligt, hvilket er en udvikling, forfatteren tilskriver de dårlige tider efter svenskekrigene og den øgede opsplitning af gårdene i mindre enheder. Også udviklingen i ildstedernes indretning analyseres nærmere, fordi de spiller en rolle for forståelsen af de enkelte rums funktion. Henrik Vensild formår ikke helt fyldestgørende hverken at forklare vigtigheden i at se på ildstedernes udvikling eller at forklare forskellen mellem det vestjyske kaminhusområde og det nordjyske ovnhusområde. Her savnes de illustrationer, der virker så glimrende i de øvrige kapitler, til trykt af føre læseren gennem begreberne. Forfatteren påviser dog ud fra tingbøgerne, at der i hele perioden var mindst to ildsteder i gårdene, nemlig kaminen i stuen eller køkkenet og et i bryggeret, hvor bageovnen befandt sig. Fra omkring 1650 viser de første jernkakkellovne sig i kystegnene, men først efter år 1700 spreder de sig til det indre af herredet. En eventuel indflydelse på stuelængernes indretning fra jordejernes side mener Vensild at kunne spore i fremkomsten af skorstene, der blev ført op gennem taget, hvilket skal være blevet almindelig i perioden, fordi ejerne ønskede at sikre gårdene mod brandfare.

Hvad angår beboelsesrummene betvivler Henrik Vensild, at 1700-tallet bød på revolutionerende nyindretninger af beboelsesrummene. F.eks. er der beviser for en opdeling af stuehuse på langs allerede før 1660. Størst betydning for udviklingen af stuehusenes indretning var dog tilkomsten af køkkenet, hvilket var resultatet af en række funktioners udskillelse fra det, der tidligere kaldtes stuen og som efterhånden blev til dagligstuen, mens den tidligere storstue nu blot kaldes stuen. Stuelængerne havde inden 1760 dermed fået en indretning, som er meget lig den, der kendes fra 1800-tallet.

Samlet når Henrik Vensild frem til, at bondegårdene i Skast Herred var langt større og bedre indrettet allerede før 1660, end man før har forestillet sig. Samtidig viser han, at de ændringer af stuehusene, som tidligere blev tidsfæstet til 1700-tallet, allerede var i gang allerede i 1600-tallet. Endelig mener han at kunne spore en vis centraldirigering fra jordejernes side, når det gælder ildsteds- og loftsforhold, mens der ikke umiddelbart kan spores en indflydelse på ændringer i stuehusenes planløsning, hvor især køkkenets tilkomst var central.

Bogens fjerde og sidste hovedafsnit indeholder en række eksempler på enkelte gårdes udvikling ca. 1650-1760. Foruden gårde i lands-

byerne Næsbjerg og Skonager i herredets nordlige del er der tale om gårde i landsbyerne Jerne, Standby, Måde og Gammelby samt eneste-gårdene Esbjerggård og Lykkegård, der alle er beliggende i Jerne Sogn i herredets sydlige del. Forfatteren giver her en grundig og detaljeret gennemgang af gårdenes bygningshistorie, som med al tydelighed viser, at det udvalgte kildemateriale indeholder udførlige oplysninger, der kan belyse bondebygningernes tilstand og udvikling.

Bogen afsluttes med en glimrende sammenfatning samt en litteraturliste og et person- og stedregister. Litteraturlisten er et af de steder i bogen, hvor det fremgår, at den ikke blot er et direkte optryk af den oprindelige afhandling fra 1972, da der her er tilføjet flere nyere titler. De ser imidlertid kun ud til at være anvendt i forbindelse med en kortfattet diskussion om, hvorvidt der i Skast Herreds gårde var rester af ældre konstruktionsformer (s. 98-99).

Samlet er der tale om et værk, der grundigt behandler byggeskikkens udvikling i enen omkring det nuværende Esbjerg, og er man optaget af bygningshistorie, er det med sine mange gode betragtninger ikke til at komme udenom. Folk med interesse i lokalområdet vil også kunne hente mange interessante oplysninger i bogen, hvilket ikke mindst skyldes de mange gengivelser fra især tingbøgerne, der er med til at gøre undersøgelsen mere levende.

Under gennemlæsningen er især et forhold imidlertid faldet mig lidt for brystet. Det er den til tider mangelfulde redigering, som især er at finde i bogens noteapparat. Når det nu har taget 30 år af få værket udgivet, så er uensartetheden i noteapparatet altså ærgerlig. Selve notehenvvisningerne står til tider inde i sætningerne, mens de andre gange står efter dem, og her kan de både være at finde før og efter punktum eller komma. Noternes udseende varierer også, så en henvisning f.eks. både kan stå som "Tb. s.28" og "Tb. s. 28". Der er også eksempler på punktum efter en note, selvom det langt de fleste steder er udeladt. Jeg kunne blive ved. Der er også enkelte fejl i noterne. For eksempel henvises der i noterne 218, 223 og 224 blot til Fra Ribe Amt, bd. 4, og ikke til forfatteren A. Sundbo-litteraturlisten er nemlig opstillet efter forfatternes navne. Endelig kunne en bedre redigering have fjernet fejlen i note 16, hvor der henvises til H.K. Rasmussen, mens den rigtige forfatter naturligvis er H.K. Kristensen, og de to sidehenvvisninger i indholdsfortegnelsen, der ikke passer med de reelle sidetal.

Jeg savner også et tredje niveau i overskrifterne. Det ville lette læsningen, hvis for eksempel kapitlerne om ildsteder og beboelsesrummene i hovedafsnit fire om stuelængernes ind-

retning var blevet underinddelt. På den måde kunne vigtige kapitler, som det der omhandler flerbrugergården, blive fremhævet. Jeg mener også, at sammenfatningen burde have haft sit selvstændige afsnit i indholdsfortegnelsen og ikke blot stå opført som en del af afsnittet om gårdene i Næsbjerg og Jerne sogne.

Endelig finder jeg det ærgerligt, at der på flere af de udarbejdede kort er medtaget moderne sognegrænser. Det har ikke så stor betydning for grænserne inde i landet, men det generer mig lidt, at Esbjergs havneanlæg er så tydelige, som de er, når nu kortene skal visualisere bebyggelseshistoriske oplysninger fra 1600- og 1700-tallet.

De ovennævnte forbehold er først og fremmest af kosmetisk karakter. De skal ikke flytte fokus fra et gedigent værk om bondegårdens bygninger, hvor jeg især vil takke forfatteren for beskrivelsen af, hvordan de flerbrugergårde, man støder på i det skriftlige materiale, kan have set ud.

Adam Tybjerg Schacke

*Jonna Reese Jacobsen: Gobelinvævnin-
gens Historie. Fra Faraonernes gobeliner
til Dronningens gobeliner. Poul Kristen-
sens Forlag 2004, 410 s., 480 kr.*

"Det er så fabelagtigt og så overvældende at læse om, hvordan mennesker med rigdom og magt iblandet en stor portion sans for skønhed formåede at drive håndværk af enhver art til det ypperste, især inden for Europas eneste gobelin-industri, hvor de afgav den ene store bestilling efter den anden", skriver Jonna Reese Jacobsen i sin bog Gobelinvævningens historie.

Fabelagtig og overvældende kan man også kalde Jonna Reese Jacobsens bog, der er enestående i sin art. Det er første gang på dansk, at gobelinvævningens oprindelse og udvikling som kunstnerisk udtryk og som industri er beskrevet fagligt og nu udgivet i et pragtværk af Poul Kristensens Forlag. Så fornemt, at Foreningen for Boghåndværk kårede den som en af årets smukkeste udgivelser, hvorfor den var udstillet på Kunstindustrimuseet i København i maj 2005.

For 30 år siden blev Jonna Reese Jacobsen på sin mand Mogens Jacobsens foranledning grebet af gobelinvævning, som hun lærte sig selv fra grunden. Hun har siden arbejdet ved væven med sin malende og tegnende mands forlæg som motiver. Det er også ham, der står for mange af bogens fine illustrationer. Hans navn

er dog slet ikke nævnt under hans tegninger, akvareller og fotos, sådan som man bør, men kun til allersidst i billedfortegnelsen. Kan det være mere beskedent?

Jonna Reese Jacobsen er gobelinvæver og ikke billedvæver i gængs forstand – og med sin erfaring herfra som afsæt, har den begavede kvinde fra Esbjerg kastet sig ud i at fortælle en flig af kulturhistorien, som ligger hendes hjerte så nær, at den er blevet hendes hele liv – og også bliver læserens, der oplever, hvad et virkelig seriøst engagement vil sige. I et veloplagt sprog, fuldt af originale tanker, gør hun oprør imod kunsthistorisk vanetænkning.

Hun er oprindelig uddannet folkeskolelærer. Dette kan være årsagen til, at bogen også er så pædagogisk i sin formidling af et meget stort og nuanceret emne, der rækker lige fra selve fremstillingen af gobelin, forskellige typer af væve – bl.a. bliver gobelinvæven stillet op imod opstadsvæven – garnerne og deres oprindelse, farvestofferne og indfarvningen, arkæologiske fund og bevarede museumsstykker. Handels- og kulturveje, købmændene og gobelinernes aftagere og bestillere, mestervæverne, familiedynastierne af vævere og den almindelige vævers sociale forhold gennem tiderne etc – alt hvad der vedrører gobelinvævningen fra oprindelsen i Ægypten – Jonna Reese Jacobsens egen overraskende tese, som hun argumenterer stærkt for – og op til vore egen dronnings og Bjørn Nørgaards gobeliner.

Forfatteren fortæller om de burgundiske her-tuger, der fra midten af 1300-tallet og hundrede år frem satte skub i fremstillingen af gobeliner i den flamske by Arras, der kom til at give navn til genren i mange år, og som stadig betegnes arrazzi i visse lande. Senere tog Flandern med Tournai og Brüssel over. Gobeliner var dengang en træk- og kuldeisolerende billedudsmykket vægbeklædning til brug i fugtige slotte og kolde kirker. I 1662 anlagde Colbert, Solkongens førsteminister, i konkurrence med Brüssel les Gobelins-værkstederne i Paris, hvor traditionen blev ført videre til i dag med et så fint kunstnerisk udtryk, at gobelin nu blev betegnelsen for hele genren.

Gobeliner er vævet på meterlange, tonstunge to-bommede væve – enten den høje, lodrette såkaldte haute-lisse væv (høj væv) eller på en lav væv, basse-lisse, hvor kædetrådene ligger vandret, og skellet trædes med tramper. Her væves der med bagsiden op efter et tegnet forlæg, kartonen, der er fæstet under trådene, så vævningen bliver spejlvendt heraf. På den lodrette væv tegnes motivet på kædetrådene med blæk, en for en så det forbliver retvendt, og skellet skiftes med hånden. Væveren kan under arbejdet kontrollere sit motiv i et spejl, der står på for-

siden.

Det er karakteristisk ved gobelinteknikken, at hvert motiv bygges op for sig. Væverne sidder flere ved siden af hinanden på de brede væve og spalterne, kelims, der opstår mellem figurerne, sys sammen bagefter. Hver indlagt tråd bankes tæt ned til den foregående med en lille, tung, gaffelformet hammer, så stoffet får en stiv, tæt repsstruktur, hvor disse indlagte tråde helt dækker og skjuler kædetrådene. Der er ingen skrå konturtråde eller uklare kanter imellem farverne.

Gobelinteknikkens adelsmærke er de såkaldte hachurer, en skraveringsteknik med to farver til mildning af farveovergangene, der ligger som tænder på en kam. Det er desuden en meget fornem måde at udtrykke en form på i en ellers flad vævning, hvilket kan beundres i de folderige dragter, som figurerne bærer i de store scenerier, landskaber med himle eller i arkitektur, der var yndede emner i de gamle, europæiske gobeliner. Men forfatterens favoritter er dog Middelalderens millesfleurstapeter, tusindblomster, hvilket er meget forståeligt, for de er jo også "blomsten" af tapisserie, en gren hun selv har forsøgt sig i efter sin mands forlæg.

Hun peger undervejs ganske interessant på håndtenen. Dette lille redskab af så stor betydning var i umådelig mange år det eneste, man kunne spinde garner til gobeliner på. Der fortælles om havfarver (purpur) contra jordfarver og plantefarver herunder alle de væsentligste plantefarvestoffers årstal for fund, deres historie, behandling og holdbarhed, vækstbetingelser og handelsveje.

Bogen er en fortælling, der kan forstås og tolkes på mange måder. Jonna Reese Jacobsen lægger ikke skjul på sin egen personlige historie og familiens samliv med hendes brændende interesse. Gobelinvævningen åbnede en helt ny verden for hende, og det er netop udgangspunktet for, at hun skriver som hun gør. Så åbent, så pågående, så lidenskabeligt, at hun samtidig imellem linjerne får afsløret, hvad det er, der driver værket, når man er fanget ind i et fag så specielt som gobelinvævning. De mange poetiske indledninger til kapitlerne hentet fra litteraturen er tankevækkende og givet et fint indblik i forfatterens, ja, hele hendes hjemskultur.

Hun er nysgerrig og vedholdende næsten indædt drevet i sin trang til at nå målet. På et meget højt ambitionsniveau at få fuldført sit værk, om det så skal tage ti år. Hun giver ikke op. Hun er begavet med et kunstnerisk sind i evig undren. Hun lider ikke under en længere akademisk uddannelse, der kunne være en spændetrøje for hendes fantasi eller give hende forbehold eller tvivl i sin behandling af kilderne. Hun er uden forbehold i sin kritik af teorier,

som efter hendes mening er fejltagelser, der efterhånden er gentaget så mange gange, at de er blevet sandheder. Jonna Reese Jacobsen kunne f.eks. have ret i sin insistensen på og bevisførelse for, at gobelinteknikken er opstået i Ægypten og ikke i Babylonien, som hidtil hævdedt. De ældste gobelinvævninger er faktisk fundet i Ægypten, nemlig Amenhotep 2.s gobelin fra 1439-1413 f. Kr. Hun giver endvidere i et kapitel sit bud på hvor og hvem, der kunne have vævet Apokalypse-tapeterne, som nu er genopnået i Angers.

At netop hendes kilder i nogle tilfælde kunne være mangelfulde, forældede, ikke ført up-to-date, for ikke at tale om oversættelser fra bl.a. græsk og latin foretaget af folk, der ikke selv er vævere, sætter hun ikke tilstrækkeligt spørgsmålstegn ved. Hun har heller ikke selv haft de omtalte tekstiler i hånden og under lup. Som hun s. 162 citerer Isaac Newton for at svare: "Hvis jeg har set lidt mere end andre, skyldes det kun, at jeg har stået på skuldre af kæmper". Det er forfatterens eget vægtigste argument, når hun går op imod historikerne, at hun som gobelinvæver kan sætte sig i væverens sted.

Det virker også forunderligt, at hun har et horn i siden på malerne, når hun f.eks. taler om malernes stigende magt over gobelinvævningen med Rafaels entré i faget som et modsætningsforhold til vævernes kunstneriske frihed før hans tid, al den stund hun selv har valgt en væveform, der forudsætter en maler. De ting, hun selv væver, er jo efter en malers forlæg, nemlig hendes mands.

Bogen er forsynet med en grundig og underholdende tidstavle/oversigt over alle elementer, der vedrører gobelin: hør, uld, får, geder, første gobelinvævede fund, første gobelindatering af fundet, ældst bevarede vævninger, ældst afbillede, vævede vægbeklædninger, første fund af farvestoffer og af hvilke, bestillinger på berømte gobeliner, laugsdannelse, værksteder, digteriske beskrivelser og omtaler af gobeliner eller gobelinvæve fra Plinius, Lucian, Martial, Vergil osv., hvornår værkerne senere illustreres med væve op igennem tiderne lige til vore dage.

Hertil er føjet smukt og klart omridstegnede landkort af Ægypten, Tyrkiet, Flandern, Burgund med angivelse af området under Filip den Gode samt Frankrig, Vest- og Mellemeuropa med angivelse af tapetcentre eller fund? – det ved man ikke, hvis man ikke har læst bogen. Og der mangler en signaturforklaring. Der er stikordsregister og en seks sider lang, dobbeltspaltet litteraturliste, hvor man dog af til kan savne nyere betydelige publikationer svarende til hendes egen, f.eks. gobelinvæveren Julien Coffinets *Arachné ou l'Art de la tapisserie* (1972) eller *Métamorphoses de la tapisserie* (1977) og andre diskussioner inden for gobelinforskningen.

Nogle af billederne af de berømte gobeliner er beklageligvis gengivet spejlvendt, hvilket ikke nødvendigvis er forfatterens fejl.

Jonna Reese Jacobsens imponerende bog henvender sig ikke blot til en snæver kreds af tekstilinteresserede, der kunne gå i dialog med hende, nej, det er en flot kulturformidlende bog. Med den i hånden bliver læserne bekendt med tekstiler, som mennesket fra tidernes morgen fra vugge til grav har omgivet sig med eller båret som klædedragt. Ja, hvilken kraft, pragt, skønhed og ynde ligger der ikke i det tekstile håndværks kunstneriske udtryksmidler.

Bodil de Neergaard

Leif Hansen: I seng med fjenden – Tyskertøsen, der levede op til sit ansvar.
Eget forlag 2004, 177 s., 149,95 kr.

Interessen for besættelsestiden har vel aldrig været større end i dag. Vi graver dybere ned i de historiske lag og særligt livet og dagligdagen under Besættelsen har stor interesse. Mange heroiske fortællinger er blevet allemandsviden, mens vi stadig mangler at høre mere til de mindre heroiske.

60 år efter de allieredes sejr diskuterer vi, hvad der var rigtigt og hvad var forkert at gøre dengang – og om en sådan diskussion overhovedet er mulig. Kan vi tage de samme briller på som i 1930'erne og 1940'erne? Det giver nærværende bog naturligvis ikke et svar på, men den er et bidrag til den samling af krigsbørns fortællinger, som er kommet frem i lyset de seneste ti år.

"*I seng med fjenden*" begynder med mødet mellem forfatterens vestjyske mor og tyske far, som var udstationeret i Vardeområdet. Sød musik opstår, og Leif Hansen bliver frugten af de unges forelskelse. Men inden historien kommer så vidt, sendes faderen, Kurt Vonderlind, til Østfronten efter et opgør med en overordnet. Ikke flere flødeskumskager og ikke flere ord mellem Kurt og Leifs mor, Marie. Og manglen på ord er kernen i Leif Hansens beretning. Hans mor kender ikke noget til Kurts familie hjemme i Tyskland, og Kurt når aldrig at få at vide, at Marie venter barn i efteråret 1944.

Bogen er et personligt projekt for Leif Hansen. Hans datter står bag illustrationerne af bogens omslag, og hans hustru har udgivet den. Arbejdsstress og moderens dødsfald i 2001 er faktorer, der får ham til at stoppe op og reflektere over sit liv. Han er ikke afklaret i forholdet til sin afdøde mor, og det præger fortællingen.

Leif Hansens liv har været omgærdet af tavs-

hed og tabu omkring hans biologiske far. Hans mor bliver gift med en enkemand, og hendes 2-årige søn bliver adopteret af den nye mand. Efterhånden, som Leif Hansen vokser op, søger han forklaringer på hændelser, han ikke helt forstår. Hvorfor må han f.eks. ikke se sin egen dåbsattest? Hvorfor har han brune øjne? Han begynder at bebrejde sin mor hendes lukkethed, men hun har tilsyneladende besluttet sig for aldrig at tale om sit forhold til den tyske soldat. Kun en gang lykkes det at få hende i tale. Fortielsen gemmer smerten og ikke mindst skammen. Men andre har hele tiden vidst besked, og Leif Hansen oplever en hvisken i kroge og fornemmer omgivelsernes fordømmende holdninger.

Leif Hansen har ikke været klar til at søge efter sine rødder, selvom en mulighed tidligere har budt sig. Samtidig ville han heller ikke rippe op i fortiden af hensyn til moderen, men nu forsøger han at forstå hende. Bogens titel er af naturlige grunde afsæt for handlingen, men undertitlen burde have været en anden, for bogen handler i høj grad om så meget andet end "tyskertøsen". Den er Leif Hansens udvalgte erindringer. Vi hører meget om hans bankkarriere og musikerlivet ved siden af, men stort set intet om hans eget familieliv. Hans bryllup er endda skrevet i en parentes. Vi hører lidt om de personer, som har kendt til "det forbudte forhold" samt andre begivenheder, som forfatteren ikke selv har overværet. Det ville derfor have været en god idé, hvis Leif Hansen i forordet havde uddybet, hvorfra hans informationer kommer, når hans mor nu tog så mange hemmeligheder med sig i graven.

Beretningen er ikke en solstrålehistorie, men den ender positivt efter en rejse til faderens østtyske hjemby. De afsluttende ord er "*Rødderne på min fædrene side er nu på plads, og jeg føler en afklaring og ro i sindet. Jeg skal ikke bruge mere tankevirksomhed på at gruble over uvisheden omkring min herkomst og den del af familien. Sagen er opklaret.*"

Pernille Grouleff Poulsen

Jens Henrik Koudal: Folkeminder og dagliglivets kultur. Indføring i Dansk Folkemindesamlings arkiv. Folkemindesamlingens kulturstudier, bd. 5. C. A. Reitzels Forlag 2004, 242 s., 198 kr.

Et fint foto af "Fisken," Christians Brygge 1-3, hvor dansk Folkemindesamling har til huse, med Den sorte Diamant i baggrunden, pryder omslaget på *Folkeminder og dagliglivets kultur*.

Som det gælder for bygningen gælder det også for bogen, nemlig at det kan forekomme modsætningsfyldt at associere dansk bondekultur, fioler, polka og træskotrampe ind i den strømledede 90er-arkitektur. For både bog og bygning gælder det imidlertid, at det udmærket lader sig gøre, når man går fra form og ramme til historie og indhold.

Folkeminder og dagliglivets kultur, af Jens Henrik Koudal, seniorforsker ved samlingen, er en meget nøgtern bog, der indeholder oversigter over Dansk Folkemindesamlings tre store arkiver: Håndskriftarkivet, lydarkivet og billedarkivet. Disse tre arkiver eller arkivgrupper rummer materiale inddelt i følgende emnegrupper: Tro, trolddom og mentalitet. Skikke, fester og levevis. Eventyr, sagn og andre fortællinger. Remser, ordsprog og gåder. Viser, sange og sanglege. Dans. Instrumentalmusik. Erindringer, dagbøger og andet selvbiografisk stof. Lokal- og kulturhistorie i øvrigt. Forskning og indsamling.

Folkeminder og dagliglivets kultur indledes med en grundig vejledning i bogens brug (s. 9-14) og et rids af samlingens historie (s. 15-48), hvorefter samlingens tre hovedgrupper præsenteres. Mest omfattende er afdelingen om håndskriftarkivet (s. 49-193), der indledes med en præsentation af pionererne Svend Grundtvig, Olrik, Feilberg og Tang Kristensen, hvorefter de enkelte emnegrupper gennemgås efter et ensartet skema, der ligeledes anvendes i afdelingerne om lydarkivet (s. 194-222) og billedarkivet (s. 223-231). Der indledes med korte, kyndige redegørelser for det pågældende emne, f.eks. Viser, sange og sanglege, hvorpå følger en oversigt med komprimerede redegørelser for de enkelte samlinger og deres indhold, og der afsluttes med henvisninger til registre i Dansk Folkemindesamling og en oversigt over centrale publikationer, i hvilke det pågældende materiale har været anvendt. Bogen afsluttes med en oversigt over samlingens faglige personale 1904-2004 (s. 234-236) samt noter og henvisninger (s. 237-242).

Med den konsekvent gennemførte og meget oplysende struktur lever bogen til fulde op til sit formål, nemlig at være en indføring i Dansk Folkemindesamlings arkiv. Egentlige registreringer er der ikke tale om. Disse må søges i "Fisken" eller på internettet, på Dansk Folkemindesamlings hjemmeside. Og med den konstatering kan så sættes fokus på såvel bogens egentlige perspektiv som dens potentielle problem: Er en sådan bog overhovedet relevant i disse IT-tider?

Ja, det er den. Folkeminder og dagliglivets kultur er tillige et rigtigt godt eksempel på, hvorledes de to medier, bogen og internettet, kan supplere hinanden, og desuden et eksem-

pel på nettets forgængelighed. I bogen henvises til institutionens hjemmeside, dafo.dk, som siden udgivelsen af bogen er blevet til dafos.dk. Sådan er der så meget der er flygtigt i det medie, men hjemmesiden er naturligvis alligevel et besøg værd, og effektiv til det, som en sådan nu egner sig til. Hvad angår bogen, så er der tale om en velstruktureret brugsbog, som tillige læst i sammenhæng giver læseren et godt overblik over samlingens indhold og historie. En sådan sammenhængende læsning ville i hvert fald nærværende anmelder ikke udsætte sig selv for at skulle gennemføre ved skærmen; en læsning, der også illustrerer samlingens egen, mentalitetshistoriske udvikling fra at betragte landbefolkningen som "bærer af ægte kultur" til det i 2003 nyformulerede formål, at fremme "udforskning og dokumentation af dagliglivets ikke materielle kultur fra renæssancen til i dag" (s. 47). Bogen egner sig således både til pluklæsning og til at give et sammenhængende overblik over samlingens historie og indhold, og er man nysgerrig efter at fordybe sig i indholdet, er netop institutionens hjemmeside et nyttigt redskab. På den måde spiller bog og hjemmeside sammen i frugtbar vekselvirkning.

At de saglige forudsætninger for Dansk Folkemindesamlings etablering i 1800-tallet ikke lader sig forsvare i dag (se artiklen af samlingens direktør siden 2001 Palle Ove Christiansen: *En kulturinstitutions plads i samfundet*, Fortid og Nutid 2004, 4, s. 21-41), rækker ikke ved institutionens relevans i 2005, hvor samlingen fortsat hviler på et bredt kulturbegreb og med et bredt formål, nemlig udforskning og dokumentation af den ikke materielle kultur fra renæssancen til i dag. Med den systematiske og konsekvente fokusering på den ikke materielle kultur, sikrer Dansk Folkemindesamling bevaring af den del af kulturarven, som ikke nødvendigvis og kun delvis bevares i museernes og arkivernes samlinger, al den stund disse institutioners fokus pr. definition er rettet mod den materielle kultur eller levnene herfra. Uanset udviklingen over tid i kulturbegrebet, er det den institutionelle fokusering på den ikke materielle kultur, der retfærdiggør – og bør sikre – Dansk Folkemindesamlings eksistens. Og ud over at anskueliggøre Dansk Folkemindesamlings historie, lykkes det også for Jens Henrik Koudal i *Folkeminder og dagliglivets kultur* at angive det væld af arkivalier, lyd- og billedoptagelser, der findes i "Fisken" bug, og som fortsat lader sig udnytte i nye studier af dagliglivets kultur.

Henrik Gjøde Nielsen

Kristian Hvidt: Paris. Fra barrikade til boulevard 1830-1870. Gyldendal 2004, 304 s., 299 kr.

Omformningen af Paris i midten af 1800-tallet har i eftertiden næsten fået en mytisk betydning. Det tætte samarbejde mellem baron Eugène Haussmann og kejser Napoleon 3. er i byplanlægningens historie ofte blevet betegnet som startskuddet til den moderne europæiske byplanlægning. Dette enorme arbejde kaldet *la grande transformation* var da heller intet mindre end en enestående bedrift: I løbet af 18 år blev ca. 40.000 ejendomme eksproprieret og nedrevet og erstattet med 90 km boulevarder, 400 km fortove og 20.000 nye ejendomme med stukfacader, støbejernsbalkoner og de karakteristiske grønne eller grå skodder. Dét Paris, vi kender i dag, skabtes i disse år.

Kristian Hvidt har bedrevet en usædvanligt velskrevet bog med særlig vægt på de politiske aspekter af byens omformning. Bogen kredser om spørgsmålet hvordan det kunne gå til, at kejserdømmet – efter at have pumpet 2,5 milliarder francs i den næsten total fornyelse af byen – i 1871 stod overfor et massiv folkeligt oprør – kommunardopstanden.

Hvidt starter med en særdeles gedigen gennemgang af Paris' historie fra oldtiden til revolutionen, hvor vi får genopfrisket alle byens historiske highlights – en sand fornøjelse at læse, og en vigtig ramme for forståelsen af byens omformning. De følgende 100 sider (og det er måske lige i overkanten) omhandler revolutionsårene helt frem til 1848 – Kristian Hvidt guider kyndigt læseren igennem den franske revolutions mange efterspil med vægt på spændingerne mellem de skiftende regenter og befolkningen i storbyen. I 1850'erne startede de første saneringer i byen, og samtidig begyndte de velkendte "rækkeejendomme" at dukke op. Med støbejernets udbredelse fik byens gadebillede langsomt sit karakteristiske udtryk, og det bredte sig efterhånden til andre vesteuropæiske byer.

Julirevolutionen i 1848 efterfulgtes af Louis Napoleons statskup, der gjorde Frankrig til en politistat og Napoleon til kejser. På det tidspunkt – i begyndelsen af 1850'erne – havde han allerede lagt store planer for byens fremtid og flere arbejder var iværksat, heriblandt forlængelsen af Rue de Rivoli til rådhuset, etableringen af "hallerne" og forbedrelsen af forbindelsen til Gare de L'Est – den senere Boulevard de Strasbourg. Men det var først under baron Haussmann, der i 1853 tiltrådte embedet som byens præfekt, at Paris udviklede sig til en kæmpemæssig arbejdsplads, der i de følgende år skulle beskæftige 100.000 mand om året –

dirigeret af Haussmann fra kontoret på rådhuset.

I bogens absolutte højdepunkt – afsnittet om "den store forvandling" ruller Kristian Hvidt hele den fantastiske historie ud om det tætte samarbejde mellem kejser og præfekt, om Haussmanns egenrådighed og entusiasme, der vel nærmest var en forudsætning for at kunne udføre denne kraftpræstation. Fra detaljerne omkring conciergernes logi til hele historien om Pariseroperaens placering og det omkringliggende gadenet – ja skildringen af byens forandring er udsædvanlig levende, farverig og godt formidlet. For kendere (og elskere) af Paris er det vederkvægende at dykke ned i de mange interessante kroge af den fascinerende historie om Haussmanns bedrift – på godt og ondt.

Kristian Hvidt redegør i det afsluttende kapitel om Napoleon og Haussmanns storhed og fald glimrende for den store folkeopstand der, på trods af saneringer og sundhedsmæssige forbedringer, skulle blive enden på det tredje kejserdømme. Hvidts pointe er, at det netop var de voldsomme saneringer – der skubbete den i forvejen ludfattige arbejderklasse ud i forstæderne – som førte til kommunardopstanden. Haussmann dyrkede alene de sundhedspolitiske sider af byplanlægningen – rent vand, kloaker, lys og luft – uden at drage tilstrækkelig omsorg for de boligpolitiske aspekter. Men bogen understreger også, at det i udpræget grad var håndværkere og småhandlende, som stod på barrikaderne i 1871 – denne gruppe havde til forskel fra de fattige arbejdere det nødvendige overskud til at lave samfundsmvæltninger, mener Hvidt.

Kristian Hvidts bog er et "must" for såvel den professionelle byhistoriker, som den garvede Paris-rejsende. Den er utroligt velskrevet og oplysende og rummer et spændende og relativt ukendt billedmateriale af Paris under Haussmanns omformning. Der er lidt for mange gentagelser undervejs og stoffet kunne med fordel have været prioriteret med mere vægt på "la grande transformation", hvor man savner en lidt grundigere behandling af de arkitekturhistoriske elementer i forvandlingen – her kunne Hvidt godt have været mere generøs overfor sine læsere.

Men bogen er både særdeles oplysende og meget underholdende. Hvis al byplanhistorie var skrevet i et så ukunstlet og læseværdigt sprog som dét Kristian Hvidt mestrer, ville emnet utvivlsomt nyde større bevågenhed.

Ulla Tofte

Ove Korsgaard: Kampen om folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år. Gyldendal 2004, 672 s., ill., 399 kroner.

Ove Korsgaards *Kampen om folket* er stor og imponerende i både sidetal og anlæg. Hvad angår det første, følger den disputatstraditionen, mens den med sit 500-årige tidsperspektiv og brede problemstilling er velgørende modig og traditionsbrydende. Folket er en virksom forestilling, fastslår Korsgaard indledningsvis, hvilket til fulde dokumenteres i den aktuelle samfundsdebat. Der er således også tale om en disputats med stor nutidsrelevans, hvilket understreges af de interessante aktualiseringer og tilbageblik, Korsgaard gør hyppigt brug af disputatsen igennem. Bogen er engageret, veloplagt og utrolig velskrevet, og jeg har læst den med stor fornøjelse.

At håndtere 500 års kamp om folkebegrebets betydningsforskydninger kræver et særligt greb, og Korsgaard bruger skiftende dannelsesidealer som pejlemærke for kampen mellem folk forstået som demos, ethnos og pléthos, det vil sige en hhv. politisk, etnisk og social definition. Det er da også her, at Korsgaard især har noget nyt at byde på, da en del af historien i øvrigt er velkendt. Korsgaard ser det som sin opgave at genetablere sammenhængen mellem pædagogisk og politisk filosofi og at overskride traditionelle faggrænser mellem samfundsfilosofi og politisk historie på den ene side og pædagogisk filosofi og uddannelseshistorie på den anden. "Afhandlingens røde tråd", skriver Korsgaard, "er (ud)dannelsessystemets betydning for samspillet mellem individ og samfund, mellem mentale forestilling og statsform, mellem personlig dannelse og samfundsdannelse. Hovedsynspunktet er, at dannelse ikke blot er et vedhæng til samfundslivet, men nærmere selve sjælen i samfundsvirkeligheden. Dannelsesprocesser drejer sig ikke kun om individets dannelse, men også om samfundets dannelse" (s. 21).

Teoretisk er Korsgaard inspireret af Reinhart Kosellecks begrebshistorie og af den form for politisk teori, der lægger vægt på symbolsk orden, fx. Claude Lefort. Desuden trækker han på Foucault og særligt hans idé om den tætte forbindelse mellem styre- og bevidsthedsformer, da han mener, Foucault rejser dannelsesteoriens kerneproblem: hvordan bliver mennesker subjekter. At Koselleck og Foucault adskiller sig på væsentlige punkter diskuterer Korsgaard ikke, og hans teoribrug har lidt løs og botaniserende karakter. Det er ikke her, at disputatsens har sin styrke. Korsgaard kobler den begrebshistoriske tilgang sammen med en

identitetspolitisk og institutionshistorisk og fremhæver fortællingen som det medium, hvormed der knyttes en forbindelse mellem begreb og institution. Bogen bevæger sig således på tre analyseniveauer: 1) ord- og begrebshistorisk, 2) en dannelsesteoretisk, og 3) stats- og identitetspolitisk. Hertil knytter sig tre kildegrupper: 1) ordbøger, der viser hvordan begreberne folk, nation og demokrati er blevet defineret på forskellige tidspunkter, 2) dannelsesteoretiske tekster, og 3) bøger, artikler og foredrag om, og samtidige normative fortolkninger af, hvad det vil sige at være borger og folk i Danmark. Afgrænsning af kildematerialet er altid central men særlig betydningsfuld i begrebshistoriske analyser, da det må kunne godtgøre, at teksterne begrebsmæssige betydningstilskrivelser faktisk har central sociokulturel virkning. Så vidt jeg kan vurdere, har Korsgaard brugt alle relevante ordbøger, og hvad angår valget af dannelsesstænkere begrundet han prioriteringen af Rousseau, Tocqueville, Grundtvig, Herder, Kant og Fichte med, at de sammen dækker såvel den liberale, demokratiske som nationale linje. Kilde- og personudvalget til den tredje kategori af kilder motiverer Korsgaard på to måder. Dels noget vagt som dem, der i særlig grad har evnet at artikulere tidens problemstillinger. Og dels begrundet han den relative overvægt af højskolefolk med, at hans interesse er folkedannelse og ikke almindelig dannelse, da folkelig dannelse og folkeoplysning blev centrale begreber i opbygningen af den demokratiske nationalstat.

Afhandlingens periodiseringsprincip er statsformer, og bogen er inddelt i fire kapitler: En kristen stat (1536-1776), Fra kristen stat til national stat (1776-1864), Den demokratiske nationalstat (1848-1972) og Fra en national stat til en føderation af nationalstater (1972-). I det første og korteste kapitel (s. 37-103), der altså strækker sig fra reformationen til indførelse af statsborgerskab i Danmark, spores betydningen af begrebet folk i de første ordbøger over det danske og nordiske sprog og følger således en klassisk begrebshistorisk metode. I 12-1300-tallet brugtes folk dels om menneske i almindelighed og dels om det enkelte menneske. Disse to betydninger har holdt sig til i dag, fx i ordet "kvindfolk". Men her til føjedes nye betydninger. I middelalderen var begrebet folk forbundet med de to institutioner slægt og husstand, som var det hierarkisk opbyggede samfundslegemes mindste grundenheder. Folk betegnede undersætter i relation til husfaderen, kongen og Gud. Korsgaard analyserer reformationens konsekvenser for den statsformende og personlighedsdannende proces og konkluderer, at hvad kirken med reformationen mistede i politisk indflydelse, fik den tilbage i form af øget

kulturel indflydelse. Fyrstestatens identitetspolitiske grundlag var Luthers politiske og pædagogiske filosofi. Kirken blev den centrale institution i statens oplysningspolitik med ansvaret for befolkningens samfundsetiske dannelse. Det var imidlertid først den pietistiske pædagogik, der for alvor bidrog til udformningen af det moderne skolesystem, som voksede frem i 1700-tallet første halvdel, ligesom den radikaliserede protestantismens etiske principper med krav og anvisninger på en etisk livsførelse. Den kristne pædagogik blev et middel til at udvikle et moralsk selvregulerende selv, konkluderer Korsgaard med inspiration fra Weber og Foucault. Jeg synes ikke Korsgaard i dette kapitel får fulgt folkebegrebets betydningstilskrivelse helt til dørs, men man må forstå, at Korsgaard mener, at folket hverken blev forstået som en politisk eller etnisk kategori, men som kristen undersåt til hhv. Gud, konge og husfader i nævnte hierarkiske orden.

Bogens anden og længste del (s. 107-306), der dækker perioden fra indfødsretsloven i 1776 til helstatens sammenbrud og nationalstatens frembrud i 1864, er efter min mening det mest vellykkede. Her følger Korsgaard konsekvent sin begrebshistoriske tilgang, sin tese om at identitetsforandringer går forud for magtens og rettens forandring, og afhandlingens tre analyseniveauer kan tydeligt følges i kapitlets struktur. Først registrer Korsgaard det betydningsskifte som folk undergik i perioden, hvor begrebet nok fortsat betegner folk som husstand, men desuden fik tillagt tre nye væsentlige betydninger: 1) folk som politisk kategori, hvor folk udgør landets statsborgere, 2) folk som kulturel kategori, hvor folk defineres som det at have sprog og herkomst tilfælles, og 3) folk som social kategori, hvor folk udgør massen og underklassen. Oplysnings- og dannelses-teoretikerne Rousseau, Herder, Kant og Fichte beskæftigede sig med og bidrog til at nedbryde den symbolske orden, som husstandssamfundet byggede på, og til at skabe en ny orden, hvor begreberne folk, nation, kultur, demokrati og stat fik nye betydninger. De var optagede af, hvad der skulle skabe sammenhæng i et samfund, hvor kongen og kirken ikke kunne eller skulle fastholdes som det symbolske udtryk for samfundets organisation. Hvor Rousseau og Kant svarede, at det skulle konstitutionen, svarede Herder og Fichte kulturen. De var enige om, at folket var suverænt, men de definerede og afgrænsede altså folket forskelligt.

Indførelse af statsborgerskab i 1776 – som det første land i verden – og afviklingen af stavnsbåndet var ifølge Korsgaard ikke ene om at bidrage til at underminere den gamle husstandsorden. De nye oplysnings- og dannelsesstraditi-

oner, filantropien, nyhumanismen og folkedannelsen blev omsat i hhv. borgerskolen/realskolen, den lærde skole/gymnasiet og almueskolen/folkehøjskolen. Også på universiteterne blev fagene nationaliseret. Skolen afløste kirken som den mest centrale statsopbyggende institution. Skolehistorisk byder Korsgaard ind med en ny fortolkning af loven om almueskolen i 1814, der almindeligvis anskues som startpunktet for en ubrudt og sammenhængende historie om, at skolen tjente opbygning og styrkelse af en demokratisk nationalstat. Korsgaard fremfører, at denne tolkning skjuler det vigtige forhold, at almueskolen blev skabt for at styrke den multikulturelle helstat. Korsgaard må mene, at også skolehistorien har lidt under en forskydning af den danske nationalstat bagud i tid.

Transformationsprocessen fra kristen fyrstestat til demokratisk nationalstat indebar et identitetspolitisk skifte. Katekismen blev skiftet ud med læsebøger om dansk litteratur og historie og kirkens prædikestol med folkehøjskolens talerstole, skriver Korsgaard. I perioden 1776 til 1848 blev folket gradvist gjort til kerne i et nyt symbolsk system, men der herskede hverken enighed om, hvad der definerede dette folk og heller ikke om inden for hvilket territorium, folket skulle regere. Hvilke dele af den gamle multinationale flersproglige helstat skulle underlægges den nye demokratiske styreform, og hvilke befolkningsgrupper skulle indgå i demos? Det blev kampspejlsområdet i årene fra 1848 til 1864, hvor suveræniteten skiftede fra kongen til folket med indførelse af en demokratisk statsform, og nationalstaten blev det danske folks territorium. Den antinationalistiske digter M. A. Goldschmidt argumenterede for, at det var muligt og ønskeligt at etablere en demokratisk styreform i en føderativ helstat. Det synspunkt havde ikke mange ben at gå på i den ophevede ejderstemning i midten af 1800-tallet.

Sådanne kontrafaktiske spørgsmål og fine blik for urealiserede mulige udviklingsveje i fortiden, følger Korsgaard desværre ikke op i behandlingen af den efterfølgende periode 1848-1972. Fremstillingen af, hvordan først embedsmandsstanden i alliance med godsejerklassen samlet i de nationalliberale, dernæst bønder organiseret i Venstre og sidst arbejderne i Socialdemokratiet skabte hhv. embedsmandsstaten 1848-1901, venstrestaten 1901-1929 og socialstaten 1929-1972 får med sin kronologiske fremstillingsform karakter af uundgåelig fremskridtfortælling. Dette indtryk forstærkes af den hyppige brug af udtryk som opløsning og nedbrydning i bogens afsluttende kapitel om tiden efter Danmarks medlemskab af EF. Den demokratiske nationalstat gennemlevede ifølge

Korsgaard tre statsformer med hvert sit kundskabsregime. Embedsmands- og godsejerstaten fra 1849-1901, hvor dannelsesborgerskabet udgjorde den kulturelle kerne, Venstrestaten 1901-1929 med den grundtvigske bevægelse og socialstaten 1929-1972 med arbejderbevægelsen som det kulturelle centrum. Hver klasse opbyggede deres oplysningskultur, og Korsgaard tilkender denne myndiggørende dannelsesproces en helt afgørende rolle i kampen om magten. Kultur- og uddannelsespolitikens centrale betydning understreges af, at det var sværvægtene som Monrad, J. C. Christensen og Borgbjerg, der indtog disse poster.

Kampen mellem forskellige konkurrerende opfattelser af, hvad det vil sige at være et folk, belyser Korsgaard ved at udvælge en række centraler personer, der i skrift eller tale "fortæller en historie om det danske folk". Det er J.N. Madvig, Ludvig Schrøder, Morten Pontopidan, Georg Brandes, Jakob Knudsen, Frederik Borgbjerg, Julius Bomholdt, Hjalmar Gammelgaard og Hal Koch. Alle forstod de folket som en suverænitetskategori, men de betonedede folkebegrebets politiske, kulturelle og sociale side forskelligt. Fælles var også, at de alle refererede til Grundtvig, hvis betydning Korsgaard interessant nok især henlægger til tiden efter 1864. Mens de nationalliberale lagde vægt på statsinstitutionernes betydning for national integration, knyttede grundtvigianerne begrebet folk sammen med det civile samfund, hvilket næsten var synonymt med det ikke-statslige og så folkets bevidsthed om deres kulturelle tilhørsforhold som forudsætning for et demokratisk medborgerskab. Socialdemokratiets nationsopfattelse sammenførte det demokratiske og sociale, deres folkebegreb baserede sig på en kombination af en social og politisk forståelse, og deres stats-nationale tænkning lå tæt på de nationalliberales. Korsgaard peger Hal Koch ud som den, der under krigen i særlig grad bidrog til udformning af det, han kalder "et nationalt kompromis" mellem Socialdemokratiets, grundtvigianernes og de kulturradikales opfattelse af stat, nation, folk og demokrati, og som blev det ideologiske grundlag for efterkrigstidens velfærdsstat. Kampen om folket i perioden fra 1864-1945 er i det store og hele fortalt før, og dele af den endda mere præcist, som fx. Niels Finn Christiansens dybtgående analyse af Socialdemokratiets erobring og omformning af det grundtvigske folkebegreb i Dansk Identitetshistorie.

Behandlingen af efterkrigshistorien er særdeles kortfattet, og man savner i særlig grad en grundigere behandling af kampen om folkets sociale rettigheder og om sammenhængen mellem velfærdspolitikken og kampen om,

hvem der hører til folket. Dannelses teorier og uddannelsespolitik står heller ikke i fokus, og det er ærgerligt, da netop deres betydning for samfundet symbolske orden ellers udgør det interessante greb i Korsgaards afhandling. Det afgørende spørgsmål i den europæiske integrationsproces er om og hvordan, der kan udvikles et europæisk demos, som den europæiske befolkning kan identificere sig med. Det er Korsgaard opfattelse, at det kun kan lykkes at komplementere et nationalt demos med et europæisk, hvis sammenkoblingen mellem politiske og national- kulturelle identiteter løses. Det vil kræve en ny uddannelses- og identitetspolitik og en ny statsform, kundskabsstaten, mener Korsgaard. Et synspunkt, der forekommer overbevisende efter hele den forudgående analyse. Dansk litteraturhistorie, Danmarkshistorie og det folkelige foredrag som oplysningsform er under opløsning, påviser Korsgaard og stiller i bogens kapitel en række dybt relevante og interessante spørgsmål til bl.a., hvilke dannelses teorier og styringsstrategier, der kan imødekomme det globaliserede, multikulturelle og individualiserede samfunds udfordringer. Bogens afsluttende kapitel er således ikke konkluderende i traditionel forstand, men begrundes og får fylde på baggrund af en sammenfatning af en række lange linjer i den 500-årige historie, som Korsgaard har fortalt.

Korsgaard afslutter sin bog med, som jeg læser det, at lægge sig mellem to yderpositioner både i opfattelsen af folket som en central kategori for såvel identitetsdannelse som samfunds dannelse repræsenteret ved Søren Krarup og Søren Mørch, og i spørgsmålet om, hvorvidt udviklingen af en europæisk samfundsorden kan etableres på basis af transnationale, demokratiske principper og kosmopolitisk sindelag eller om et ethnos er en forudsætning for et demokrati repræsenteret af hhv. Habermas og Anthony D. Smith. Korsgaard finder det vigtigt at opretholde forestillingen om et dansk folk, hvilket han imidlertid ikke mener udelukker forestillingen om et europæisk folk. Men det kræver, at begrebet folk tilføres nye betydninger, skriver han, hvilket kun kan ske ved, at begrebet præges af nye måder at forstå og fortælle historier om folket på i ord, tale, symboler og ritualer – og altså gennem nye fortællinger om vores fortid. Mere konkret er Korsgaard ikke i sit bud på indholdet af disse nye betydninger, men hans egen bog kan anses som en inspirerende og velfortalt fortælling om folket. Af den 500-årige fremstilling af kampen om folket fremgår det, at det står i vor egen magt at forme fremtidens folkeforståelse. Det skyldes især, at Korsgaard opsøger personer med tabende synspunkter. Ved at inddrage ikke sejrende

synspunkter præsenteres vi for historiens alternative udviklingsveje, som fx. digteren Meir Goldschmidts antinationalistiske synspunkt om, at det var muligt og ønskeligt at etablere en demokratisk styreform i en føderativ helstat. Korsgaard's fremhævnin g af Goldschmidts synspunkter er et erindringspolitisk opgør med den nationale historieskrivnings fremstilling af nationalstatens oprettelse som uundgåelig og med den udbredte og virksomme opfattelse af, at nationalstaten udgør den naturlige og eneste mulige ramme om demokratiet.

Anette Warring

Else Roesdahl (red.): Dagligliv i Danmarks middelalder – en arkæologisk kulturhistorie. Aarhus Universitetsforlag 2004, 420 s., 298 kr.

I middelalderåret 1999 udkom 1. udgaven af denne bog om dagliglivet i middelalderen, primært baseret på arkæologisk materiale i mod sætning til tidligere behandlinger af emnet. Nu er værket udkommet i en stort set uændret 2. udgave, som alligevel skal have nogle ord med på vejen.

I indledningen betegner Else Roesdahl bogen som inspireret af Troels Lunds store værk: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*, der udkom 1879-1901, samt efterfølgeren *Dagligliv i Danmark* (red. Axel Steensberg) for perioden 1620 til midten af 1900-tallet. Der var således gode grunde til at inddrage middelalderen med fokus netop på dagliglivet, hvor arkæologien gennem den sidste menneskealder har gjort store landvindinger. Målgruppen er generelt historisk interesserede, og det giver teksten en god bredde, selv om man i nogle sammenhænge kan savne egentlig dokumentation. Illustrationerne er af høj kvalitet og supplerer teksten godt.

I det første kapitel bringer historikeren Anders Bøgh en kort gennemgang af den samfundsmæssige udvikling fra vikingetiden til begyndelsen af 1500-tallet, som vi herhjemme betegner som middelalderens epoke. Det er på sin vis en utaknemmelig opgave på bare 30 sider, hvor næsten halvdelen er billeder, men det er alligevel lykkedes at give en god solid introduktion til bogen andre kapitler, der er tematisk opdelt. Her skal blot omtales enkelte af disse, som alle er skrevet af fagfolk med stor viden om hver deres felt. Mytte Fentz har således skrevet et spændende afsnit om dragter, som gudskelov ikke drukner i detaljerede beskrivelser af garn og væveteknik. Et kapitel om boligindretning,

skrevet af Else Roesdahl, giver også et godt overblik over emnet og i Bi Skaarups kapitel om madlavning kommer læseren tæt på mad, smag og lugte i middelalderens køkken.

Enkelte temaer er ikke helt logisk placeret, f.eks. kan man undre sig over, at en ganske kort omtale af våben er placeret i et ellers udmærket afsnit om teknik, der handler om møller, byggematerialer, bronzestøbning, saltudvinding etc. (H. Krongaard Kristensen og Jens Vellev). Det er heller ikke logisk, at emner som musik, leg og sport behandles i et afsnit, der tager udgangspunkt i skriftbrug og bøger (Else Roesdahl). Det kan virke som om bogen oprindeligt har været tænkt som et større værk i to bind, og det havde været oplagt med dette store emne.

Borgene er et tema som praktisk talt ikke omtales i bogen med undtagelse af 13 linjer i kapitlet om Land, by og bygninger (H. Krongaard Kristensen). Det er en stor mangel, både på grund af deres betydning i middelalderen og fordi der gennem tiden er foretaget en del arkæologiske undersøgelser i voldstederne, som netop fortæller om deres indretning og brug. Det enorme fundmateriale fra en borg som Boringholm ved Horsens behandles ikke bortset fra et par illustrationer af enkelte fund.

Generelt betragtet er bogen imidlertid en glimrende introduktion til dagliglivet i Danmarks middelalder, og det er fuldt berettiget at den nu kommer i en 2. udgave. Da bogen udkom første gang i 1999 blev den imidlertid mødt med skarp kritik (*Historisk Tidsskrift* 99:2, 1999), der egentlig mere var et angreb på faget middelalderarkæologi end en anmeldelse. Her gentages den gamle påstand om at faget blot må betegnes som en "historisk hjælpedisciplin", og der sættes spørgsmålstegn ved det legitime i overhovedet at skrive en bog, baseret på det arkæologiske kildemateriale. Anmeldelsen blev imødegået i det følgende nummer (*HT* 100:1, 2000), og jeg kan heller ikke her dy mig for en lille kommentar. Hvor er det trist, at der stadig eksisterer en sådan polemik mellem fagene. Hvorfor ikke erkende, at begge tilgange er en nødvendig forudsætning for en forståelse af middelalderen. For denne periode er de skriftlige kilder jo kun bevaret i mindre omfang, og der er som regel tale om enten politiske dokumenter, overdragelse af ejendom eller berettede kilder som krøniker og annaler. Her forekommer kun få glimt af dagliglivet, og der er derfor god grund til at lade arkæologien være udgangspunkt for en fremstilling som denne. I min egen studietid ved Historie på Københavns Universitet – for snart mange år siden – undrede jeg mig over den udbredte mangel på interesse for Middelalderens "fysiske verden". Hvorfor ikke glæde sig over, at vi for denne periode har

flere tilgange/fag, der kan og bør supplere hinanden og ikke fremstå som modsatrettede discipliner?

Vivian Etting

Jens Anker Jørgensen og Bente Thomsen: Gyldendals bog om danske klostre. Gyldendal 2004, 311 s., 299 kr.

Forfatterens hensigt med bogen er at give en kort, almen introduktion til klostrenes verden samt en beskrivelse af samtlige middelalderklostre inden for det nuværende Danmarks grænser. Resultatet er blevet et indbydende og lettilgængeligt oversigtsværk, der også har form af en praktisk guide til de forskellige mere eller mindre velbevarede klosteranlæg landet over.

Bogen falder i tre dele. Første del rummer en kort indføring i klostervæsenets historie og en række tematiske afsnit om middelalderklostrenes arkitektur, indretning og organisation, om hvordan dagliglivet i klostrene menes at have formet sig og om de åndelige idealer, der kunne motivere klostertilværelsen. Særlige afsnit belyser gregoriansk sang, bogproduktion og biblioteker. Endelig følger et langt kapitel om klosterhaven med omtale af en række planter og deres anvendelse i klostermedicinen. Her må det dog bemærkes, at planterne ikke, som forfatterne mener, anvendtes medicinsk "i mangel af bedre" (s. 76), men ud fra en overbevisning om deres gavnlige virkning mod sygdomme og skader. Man mente (som det ganske rigtigt anføres), at Gud havde skabt sygdommene, men også midler imod dem, nemlig planterne, og at mennesket havde pligt til at benytte sig af disse midler. Kapitlet forekommer med sine godt 30 sider noget udførligt i forhold til bogens emne og øvrige disposition, ligesom det ved sit leksikalske præg afviger fra den fortællende stil i de øvrige afsnit. Især kunne de mange citater fra Henrik Harpestræng og 15-1600-tallets lægebøger, der anføres ved hver plante, nok med fordel være afkortet eller sammenskrevet, ikke mindst da der i litteraturlisten henvises til en monografi om klosterhaven i Esrum, som den særligt interesserede læser kan erhverve. Man kan dog ikke fortænke forfatterne i at være betagede af tanken om, at visse af planterne på de gamle klostertomter næsten bogstaveligt talt kan have rødder i middelalderen.

Anden og tredje del af bogen er udformet som alfabetisk ordnede kataloger. Anden del er en kort præsentation af de tolv forskellige klosterordener, der vides at have virket i middel-

alderens Danmark, med oplysninger om deres historie, organisation, regel, indtægtsgrundlag, virkefelt med mere, samt en liste over hvilke klostre, den pågældende orden har haft i henholdsvis det nuværende og det middelalderlige Danmark. Munkenes og nonnernes klædedragt er fint illustreret med små skitser i margin. Tredje del er en beskrivelse af middelalderklostrene i det nuværende Danmark, med en redegørelse for hvert klostres historie, datering, ordensmæssige tilhørsforhold, anlæggets udformning og bygningernes skæbne efter reformationen, krydret med oplysninger om historiske begivenheder eller personer med forbindelse til det pågældende kloster. Desuden er der information om adgangsforhold, adresse og evt. åbningstider og hjemmeside. Særligt velbevarede eller interessante anlæg er fremhævet, og langt de fleste beskrivelser er desuden illustreret med et kort, en grundplan eller et farvefoto. Afslutningsvis findes et mini-leksikon over ord og begreber fra klostrenes verden, en litteraturliste og et kombineret navne-, sted- og sagregister.

Bogen er inspireret af H. N. Garners Atlas over danske klostre fra 1968, og kan betragtes som en opdateret udgave af denne. Særligt den introducerende del er udvidet betragteligt i forhold til Garner, men også beskrivelserne er fyldigere. Dog kan det undre, at forfatterne anfører, at johanniterklosteret i Horsens er stiftet "mellem 1360 og 1390" (s. 176), når de få linier senere omtaler det pavebrev fra 1418, som oplyser, at klosteret blev stiftet 'for 67 år siden', dvs. i 1351. En illustration (Clara af Assisi, s. 176), der i billedteksten oplyses at være en detalje fra altertavlen i Horsens Klosterkirke, er rettelig fra samme kirkes korstole. Man kan naturligvis ikke forvente, at alle nuancer og forbehold kommer til udtryk i et værk af denne art, men fejl som disse er ærgerlige. I litteraturlisten har forfatterne mærkelig nok valgt fortrinsvis at anføre udgivelser fra de seneste to årtier, selv om en stor del af den væsentlige klosterhistorie er ældre, f. eks. Sv. Aage Bays vigtige bidrag om Horsens johanniterkloster (1952) og gråbrødrekirke (1975), der ikke fremgår af listen.

Disse bemærkninger skal dog ikke skygge for, at der her er tale om en meget appetitvækkende, inspirerende og veltilrettelagt bog. Man kan altid diskutere, hvilken struktur, der er bedst – som kørevejledning havde det måske været mere praktisk at liste klostrene geografisk frem for alfabetisk – men registre og oversigtskort sikrer, at bogen er let at finde rundt i. Bogen er udstyret med en rigdom af smukke illustrationer i form af farvefotos, kort, planer og tegninger. Med dette værk er læseren godt klædt på til at begive sig ind i klostrenes verden

– eller ud i det danske sommerlandskab for at se det beskrevne live.

Rikke Ilsted Kristiansen

Lise Andersen, Erling Gammelmark og Heino Wessel Hansen: Hadsund – en by bliver til. Hadsund Egns Museum 2004, 283 s., 278 kr.

Den 1. december 2005 kunne man i Hadsund fejre 150 års jubilæet for udstedelsen af det handelsprivilegium, som lagde grunden til en by ved Hadsund Færgested. Man benyttede lejligheden til at udsende foreliggende værk, der skildrer byens historie i perioden ca. 1830 til ca. 1880, som i den hidtidige litteratur ikke har været lige så godt belyst som perioden efter 1880.

Hadsund, der kendes fra 15. århundrede, var ved 1800-tallets begyndelse en række småbebyggelser med færgested på nordsiden af Mariager Fjord og færgekro på den sydlige side af fjorden. Fjorden var også administrativ grænse, idet den nordlige del hørte ind under Visborg Pastorat i Hellum-Hindsted Herred under Aalborg Amt, mens færgekroen og nabohusene lå i Vive Pastorat, Gjerlev Herred, Randers Amt.

Det dominerende erhverv var landbrug, som kom til at spille en central rolle. Opblomstringen i bøndernes handel skabte behov for nærliggende markeder i Sydøsthimmerland, men problemet var, at der var lang afstand til de nærliggende købstæder: 53 km til Aalborg og 45 km til Hobro, hvilket betød, at bønderne skulle sætte flere dage af for at komme til og fra markedet. I 1830 rettede en gruppe af lokale proprietærer og sognepræster henvendelse til Danske Kancelli for at få oprettet to årlige markeder ved Hadsund Færgested, men ansøgningen blev afslået, også da man henvendte sig igen i 1834. I stænderforsamlingen for Nørrejylland rejstes spørgsmålet i 1836, og der blev indført en forsøgsordning i 1838 med to årlige markeder på begge sider af Mariager Fjord, hvor man kunne handle med heste, fækreaturer, korn, trævarer, hjemmegjort uldent tøj, lærred og pottemagervarer.

Forsøgsordningen viste, at der var kundeunderlag for en handelsplads, og i 1850 foreslog overtoldinspektør F.M. Tetens oprettelse af en handelsplads ved Hadsund. Der var en god beliggenhed ved fjorden og et godt opland især til øst og nord, hvilket utvivlsomt ville sætte gang i en livlig handel og bidrage til "Omegnens Opkomst". Lidt længere inde i fjorden lå købstaden

Mariager, men Tetens mente, at man ikke skulle tages hensyn til byen, "da denne ubetydelige Købstad ligger paa Fjordens modsatte Side". Byen ville muligvis gå til grunde, hvis Hadsund blev handelsplads, men "hiin By desuden sanner al Betydelighed"! Tetens kom ikke igennem med sit forslag, og han genfremsatte det derfor i 1852. Efter at have været i høring hos de to amtsråd blev der 1. december 1854 i kongens navn udstedt tilladelse til handelsplads, hvorefter købmænd med borgerskab i "Vore Købstæder Hobro eller Mariager maae ved Hadsund Færgested i Vive Pastorat ... i Vort Land Nørrejylland" sælge tømmer, trælast, salt, kul, jern, hør og hamp, tjære, søm, stål m.v.

Den øgede handel og handelsprivilegierne fik en bydannelse til at skyde frem. I 1840 boede der i Hadsund 50 personer, fyrré år senere 390 personer. I årene frem til 1860 var der en støt udvikling i befolkningstallet, men derefter steg indbyggernes antal fra lidt over 200 til næsten 400 på tyve år. Denne udvikling belyses glimrende på side 195, hvor der er tabeller over befolkningstilvæksten, over bebyggelse og befolkning, over aldersfordelingen (beboere over 50 år gik fra 26 % til 11 %, arbejdsduelige alder fra 25 til 49 %) og over antal nye bygninger og nye parceller 1840-1880. Byens udvikling illustreres også af moderne kort over Hadsund, hvor der med rødt er indtegnet bebyggelsen i 1840, 1855, 1860, 1870 og 1880.

Vi hører om byens nye indbyggere: købmand, handlende og håndværkere, om byens havn, skolen og telegrafens indtog. Vi hører også om Sophus Nicolai Gjerløff, en af de første købmænd i Hadsund og storentreprenør. Han begyndte med at købe Drejergården for at udstykke den i 106 byggegrunde, opførte et 19 meter langt pakhús, byggede teglværk, opkøbte gårde og husmandssteder og drev en stor handel. Desværre var meget af dette sket for lånte penge – således skyldte han grosserer M.E. Hannover i København 73.000 rigsdaler foruden pantegæld på 39.000 rigsdaler. Og da købmand Emil Schröder gik fallit, trak han også Gjerløff med sig, idet de to købmænd havde skrevet på hinandens vekslér for mindst 5000 rigsdaler. I marts 1857 måtte Gjerløff gå til skifteretten og erklære sig insolvent. Behandlingen af konkursboet tog flere år, og først i 1862 var han fri for gæld, men havde så også mistet alt undtagen sit indbo, lidt butiksinventar og arbejdsredskaber samt et beskedent varelager. Værket afsluttes med en skildring af Hadsundsbroens lange historie fra de spæde ønsker i 1855 til broens indvielse i 1904 og af amtsudstillingen i Hadsund i 1908. Endelig er der et personleksikon (side 254-62) med de personer, som har haft en særlig betydning for byens grundlæggelse eller

udvikling, og et navneregister.

Af kilde- og litteraturfortegnelserne kan man se, at forfatterne har inddraget et bredt spektrum af materiale: samtidige beretninger, f.eks. aviser og topografiske beskrivelser, Indenrigsministeriets, Trafikministeriets og toldvæsenets arkiver, rådstuearkiver, brandforsikringsarkiver. Dette giver sammen med de gode og velvalgte illustrationer en flot bog om Hadsunds tilblivelseshistorie.

Christian Larsen

Hans Gjedsted: ...lidt om søfart i 1600-årene, Aalborg Stadsarkiv, 2004, 95 s., 75 kr.

Søfartshistorie er et vidt begreb. På nationalt plan indtager de store rederier – og for tidligere tiders vedkommende – kolonitrafikken og krigsskibene en markant rolle, medens de lokale forhold typisk først beskrives fra begyndelsen af 1800-tallet. Forklaringen er naturligvis, at det kan knibe med kilder til den tidlige historie, og at interessen måske først og fremmest knytter sig til den tid, som i større eller mindre grad stadig sætter sine spor i søfartserhvervets struktur eller i de eksisterende havneanlæg.

Set i det lys er det et prisværdig opgave Hans Gjedsted har påtaget sig ved at skrive om Aalborgs søfart i 1600-tallet. Emnet er kildemæssigt vanskeligt tilgængeligt, og sporene i dag er nok begrænsede. Hans Gjedsteds lille bog er inddelt i en række små kapitler, som beskriver så forskellige forhold som besejlingsforhold, eksportrestriktioner, krigssituationer, pestskibe, fiskeri, strandinger, drab, færgebevillinger og meget mere, og hvert emne beskrives samvittighedsfuldt i de korte kapitler.

Bogens opbygning har nærmest karakter af små leksikonopslag om søfartsrelaterede emner i Aalborgs historie. Emnerne er imidlertid ikke så dybtgående, at man fornemmer meget mere end en skitse af, hvad hvert afsnit egentlig burde være. Hertil kan indvendes, at bogen – som der også står i forordet – kun medtager en brøkdel af de oplysninger, forfatteren har fundet i det utrykte kildemateriale. Men hvorfor nu spare sådan på oplysningerne? Hvis det er ud fra ønsket om at skrive en kortfattet og folkelig bog, så er målet næppe nået. Jo måske for aalborgenserne, men vi andre sidder tilbage med en fornemmelse af, at vi aldrig for alvor bliver trukket med ind i historien. Det skyldes til dels en lidt tung og urutineret skrivestil, men først og fremmest fordi den røde tråd mangler. Afsnittene rummer en opremsning af årstal og begivenheder, men de indbyrdes sammenhænge og forbindelsen med de omliggende afsnit udelbiver, og det gavner selvsagt ikke bogen.

Det er måske unødvendigt pedanteri også at nævne den dårlige tegnsætning og de mange fejl, som formentlig skyldes en sjusket korrekturlæsning. Når det alligevel nævnes, hænger det naturligvis sammen med, at det er ret forstyrrende for læsningen.

Er det så kun dårligt alt sammen? Nej, slet ikke! Det er nemlig godt, at en masse oplysninger er fundet frem i arkiverne og nu kommer til fleres kendskab. Det er i sig selv en stor og omfattende præstation. Desuden postulerer bogen på ingen måde at være bogen om 1600-tallets Aalborgssøfart. Tværtimod lyser beskedenheden ud af titlen, hvor Aalborg i øvrigt slet ikke er nævnt: "...lidt om søfart i 1600-årene".

Nu er kendsgerningerne lagt frem, og så mangler vi blot at få dem skrevet ind i en større historisk sammenhæng. Det må blive den næste opgave, for sådan er det jo med historien: den kan aldrig skrives færdig!

Karsten Hermansen